

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.— Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.— Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.— August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—
Μιχ. Τσαμαδός.— Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ-
σαλονίκης.— Franz Bœhm ἐκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.— Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης.— Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1938

ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ *)
ΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΡΩΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

Α'. Η ΑΙΩΝΙΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ.
Β'. Η ΠΑΡΟΔΙΚΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ.
Γ'. ΠΑΛΙΝΩΔΙΑ.

Α'.

Η ΑΙΩΝΙΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ

Στή μελέτη μας αὐτή δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ διόλου τὸ θεωρητικὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου. Τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ τὸ χρόνο δὲν πηγάζει διόλου ἀπὸ μιὰν ἀνάγκη θεωρητικῆς γνώσης, μὰ ξεπηδᾷ ἀπὸ τὸν πόνο

*) Ἡ μελέτη αὐτὴ πρωτογράφηκε γερμανικὰ καὶ εἶναι ἡ ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορία διατριβὴ τοῦ συγγραφέως της. Ὑπεβλήθη στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀϊδελβέργης καὶ κρίθηκε ἀπὸ τὸ καθηγητὴ μου καὶ Διδάσκαλο Κάρλο Γιάσπερς. Ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς της πῆρε τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας, ἡ μελέτη τυπώθηκε (μὲ ἐξώφυλλο: *Liebe und Zeit von Demetrios Kapetanakis, Heidelberg 1936*), μὰ, γιὰ ὠριαμένους λόγους, δὲ δόθηκε σὲ εὐρύτερη κυκλοφορία. Θὰ ἤθελα νὰ πῶ γιὰ τὸν ἑλληνα ἀναγνώστη πῶς, ἐπειδὴ βρίσκω τὸ περιεχόμενό της κάπως ξένο πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ τόπου μας, δὲ θὰ δημοσίευσά τὴ μετάφρασή της, ἂν δὲν ἔκρινα τὴ γνώση της ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἄλλου ἔργου μου καὶ τῆς πνευματικῆς μου ἐξέλιξης, ποῦ, καθὼς διαπιστώνω ἀνασκοπώντας, δὲν εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ «ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικὰ ἵέναι» ποῦ μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στὸ «Συμπόσιο» (211c). Στὸ «*Liebe und Zeit*» ἔζησε ὁ συγγραφεὺς τὴν ἀγωνία ἐκείνου, ποῦ περνᾷ ἀπὸ τὸν πρῶτο ἀναβαθμὸ, ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸ «ἀπολύτως ἀτομικὸ»—γιὰ τὸ «ἕνα σῶμα», καθὼς θὰ ἔλεγε ὁ Πλάτων,—ποῦ τοῦ ἐνέπνευσε τὴ μελέτη του «Ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα τοῦ ψυχικῶς Μόνου» (1934), στὸ δεύτερο ἀναβαθμὸ, στὸν ἐνθουσιασμὸ γιὰ κάτι τὸ γενικώτερο ποῦ τοῦ ἐνέπνευσε τὴ «Μυθολογία τοῦ Ὁραίου» (1937). Χωρὶς τὸ «*Liebe und Zeit*» ἡ μετάβαση θὰ φαίνονταν ἀκατανόητη.

τοῦ βαθύτερου ἑαυτοῦ μας, πού δὲ θέλει νὰ χαθῆ, μὰ νὰ πραγματοποιηθῆ, — πού δὲ θέλει μόνο νὰ περνᾷ τὴ ζωὴ του, νὰ σκέπτεται, νὰ γνωρίζη, νὰ θεωρῆ, μὰ νὰ ζῆ, νὰ ὑπάρχη ἀληθινά. Ὁ χρόνος πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, εἶναι ὁ χρόνος τοῦ ἀνθρώπου πού ἀγαπᾷ.

Ὁ ἄνθρωπος πού ἀγαπᾷ ζῆ τὸ χρόνο μὲ τὴν καρδιά του.¹⁾ Δὲν τὸν νοιώθει σὰν κᾶτι πού βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ προσωπικὴ οὐσία τῆς ὑπαρξῆς του, — δὲν τὸν νοιώθει σὰν μιὰν ἀντικειμενικὴ καὶ γενικὴ πραγματικότητα πού σὰν τέτοια δὲν μπορεῖ νὰ θίξη τὴν ἀπόλυτὴ ἀτομικότητά του, — μὰ τὸν νοιώθει σὰν κᾶτι πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του, ἡ οὐσία τῆς ἴδιας του τῆς ὑπαρξῆς. Κι' ὅμως πρέπει νὰ τὸν πολεμήσῃ. Γιὰ νὰ πραγματοποιήσωμε τὸν ἑαυτό μας, πρέπει κάποτε νὰ τοῦ ἀντιταχθοῦμε. Ὁ ἐρωτευμένος ζῆ τὸ χρόνο ὄχι μόνο σὰν κᾶτι ἀπὸ τὸν πυρῆνα τοῦ εἶναι του, μὰ καὶ σὰν ἓνα ἐχθρὸ πού ἀπειλεῖ τὸ εἶναι του μὲ τὸν ἔσχατο κίνδυνο.

Τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου εἶναι γιὰ τὸν ἐρῶντα πρόβλημα τῆς ἴδιας του τῆς ὑπόστασης. Μαζὶ μὲ τὸν ἔρωτα γεννιοῦνται μέσα μας κι' ἀντινομίες, πού μᾶς ἀπειλοῦν τὸ πᾶν, — ἀντινομίες, πού δὲν εἶναι ἀπλῆς ἀπορίες τοῦ λογικοῦ μας, πού ἡ λύση τους θὰ ἐσῆμαινε κάποια πνευματικὴ ἱκανοποίηση, — μὰ ἀδιέξοδα, στὰ ὁποῖα μᾶς ὀδηγεῖ ὁ ἀγὼν μας γιὰ τὴν ὑπαρξή μας καὶ πού θὰ μπορούσαν νὰ σημάνουν καὶ τὸ χαμό μας. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου στὸν ἔρωτα.

Μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ θ' ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ, ἂν καὶ ξέρομε ἀπὸ πρὶν πῶς δὲ θὰ τὸ λύσωμε. Καμμιά μελέτη δὲν μπορεῖ νὰ βρῆ τὴ λύση τέτοιων προβλημάτων. Ἀντικειμενικὴ λύση τους δὲν ὑπάρχει. Ἡ ξερὴ σκέψη δὲν μπορεῖ νὰ τὰ συλλάβῃ. Τὰ ζῆ κανεὶς μὲ τὸ αἷμα του σὰν τὴν πιὸ ἀμεταβίβαστη καὶ προσωπικὴ μοῖρα, πού τὸ νόημά της βρίσκεται κρυμμένο σὲ σκότάδια ἀξεδιάλυτα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη σκέψη. Ὅποιος κατέχεται ἀπὸ τέτοια προβλήματα, τὰ ζῆ μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις — ἀκόμα καὶ μὲ τὸ λογικὸ του — συχνὰ καὶ μὲ δυνάμεις ἐκφρα-

1) «L' amour, c'est l'espace et le temps rendus sensibles au coeur» Marcel Proust, 'A la Recherche du Temps Perdu, Tome VI, La Prisonnière, ** 45ῃ ἔκδοσι, Paris σελ. 249.

στικές. Πολλὰ ποιήματα κι' ἄλλα καλλιτεχνήματα γεννήθηκαν ἔτσι. Ἡ μελέτη μου αὐτὴ γεννήθηκε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στηρίζεται σὲ συγγενικές της πνευματικές ἐκδηλώσεις.

Ἡ ἀσχολία μὲ αὐτὲς τίς ἐκδηλώσεις καὶ μὲ τὰ ἄτομα, στὰ ὁποῖα τίς ὀφείλομε, δὲ θέλει διόλου νὰ ἰκανοποιήσῃ ψυχολογικὴ περιέργεια. Ζητοῦμε στὴ ζωὴ τῶν ἄλλων τὸ νόημα τῆς δικῆς μας μοίρας, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτα πιὸ ἀπόλυτα ἀτομικὸ ἀπ' αὐτήν. Μὰ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ νῆσαι ἄτομο παρὰ στὴ σχέση του μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὴ γενικότητα. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι παράλογο τὸ πάθος ποὺ μᾶς σπρώχνει νὰ ζητοῦμε καὶ στοὺς ἄλλους ὅ,τι πιὸ προσωπικὸ ἔχομε. Ὁ ἴδιος λόγος δίνει καὶ στὴ μελέτη μας αὐτὴ τὸ γενικώτερο νόημά της καὶ τὴ δικαιολογία της. Ἄν καὶ ἡ πηγὴ της εἶναι ἀπόλυτα ἀτομικὴ, κινεῖται στὴ σφαῖρα τοῦ γενικοῦ — δηλαδή τοῦ ρητοῦ, τοῦ μεταδοτοῦ — καὶ κεῖ δὲν γυρεύει μόνο τὸ νόημα τοῦ ἀτομικοῦ, μὰ καὶ τὴν ὑπερατομικὴ του ἔκφραση. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ δὲν ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους, μὰ μόνο πρὸς ἓνα μοναδικό, γιατί, παρὰ τὴ γενικότητά της, δὲν ἐκφράζει κατὶ τὸ γενικό. Τὸ ἀπλῶς προσωπικὸ ἔχει ἀρθῆ μὲ τὴ διατύπωσή του, ποὺ ἂν καὶ δὲν ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους, δὲν μένει πιά κρυμμένο στὴ σιωπῆ, σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε. Τώρα ὑπάρχει βέβαια στὴ διατύπωσή του, πάντα ὅμως κρυμμένο στὸ διαφορούμενο νόημα τῆς γενικῆς κι' ἀντικειμενικῆς φράσης, ποὺ σημαίνει κατὶ, ποὺ ἐνῶ δὲν ἔχει γενικὴ κι' ἀντικειμενικὴ ἰσχὺ, δὲν εἶναι ὅμως καὶ μόνο ἀτομικὸ, ἀμετάδοτα προσωπικό. — Δὲν ὑπάρχει πιὸ πολυσήμαντη λέξι ἀπὸ τὴ λέξι ἀγάπη. Ὅταν ἀγαπᾷ κανεὶς πραγματικά, δὲ θᾶθελε νὰ ἐκφράσῃ ὅ,τι πιὸ προσωπικὸ ζῆ μὲ τὴν κενότητα τοῦ γενικοῦ καὶ πολυσήμαντου τῆς λέξης ἀγάπη. Κι' ὅμως ἡ κενότης αὐτὴ ἀκριβῶς προστατεύει ὅ,τι πιὸ ἀτομικὸ ἔχομε. Καὶ στὴ δημοσιότητα ἀκόμη ἂν δώσωμε τὴ διατύπωσή του, γιὰ τὸ κοινὸ δὲ θὰ ὑπάρχῃ παρὰ τὸ κενὸ τῆς διατύπωσης. Στὸ οὐσιαστικὸ δὲ θὰ φθάσῃ παρὰ ἐκεῖνος, ποὺ θὰ ζωντανέψῃ τὴ διατύπωση μὲ τὴν ἀτομικὴ του οὐσία, — ἓνας μοναδικός. — Στὴ μελέτη μας αὐτὴ μιλοῦμε γιὰ τὸν ἔρωτα γενικὰ — κι' ὅμως τὸ πρόβλημά μας δὲν ἔχει καμμιά σχέση μ' αὐτόν. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει παρὰ ὁ γνήσιος ἔ ρ ω ς.

Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει παρὰ ὁ ἔρωσ πού, ἐπειδὴ εἶναι πραγματικός, θέλει νᾶναι αἰώνιος.

Ὁ ἔρωσ μπορεῖ νᾶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἢ μιὰ δυνατότης ἢ μιὰ ἀνάγκη. Στὴν πρώτη περίπτωση ὁ ἄνθρωπος — ἀκόμα κι' ὅταν δὲ σκέπτεται, δὲν ὄνειροπολεῖ, δὲ φαντάζεται ἀπλῶς τὸν ἔρωτα, μὰ τὸν ζῆ καὶ μὲ τὸ σῶμα του¹⁾ — δὲν εἶναι ποτὲ πραγματικός, — Ὅποιος περνᾶ ἓνα γεγονὸς τῆς ζωῆς του σὰν μιὰ δυνατότητα τοῦ ἑαυτοῦ του, πού δὲν ἀποτελεῖ ἀνάγκη τῆς ὑπαρξῆς του, εἶναι τόσο λίγο ὁ ἑαυτός του, ὅσο καὶ κεῖνος πού βλέπει μὲ τὴ φαντασία του μιὰ δυνατότητα τοῦ ἑαυτοῦ του. Μιὰ βίωση, πού δὲν πηγάζει ἀναγκαῖα ἀπὸ τὸ εἶναι μας, καὶ πού σὰν ἀπλῆ δυνατότης δὲν ἔχει τὰ αὔστηρὰ ὄρια τοῦ πραγματικοῦ, πού μᾶς κάμνουν συγκεκριμένους, — μιὰ βίωση, πού τὴν περνοῦμε σὰν τὴ στιγμὴ μιᾶς ἀνεύθυνης κίνησης, πού δὲν μπορεῖ νὰ τὴν κάμη παρὰ ἓνα ὄν ἀφηρημένο, δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ κυριεύσῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁλόκληρο τὸ εἶναι μας. Ὅλοκληρο τὸ εἶναι μας δὲν κυριεύεται ποτὲ ἀπὸ κάποιαν ἔρωτα, μὰ ἀπὸ τὸν Ἔνα, πού εἶναι ἡ μοῖρα μας. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πετᾶ χαριτωμένα καὶ φιλήδονα σὰν πεταλούδα τοῦ Παρνασσοῦ κι' ὅμοιος στὶς μέλισσες, πρᾶγμα ἑλαφρό, ἀπὸ λουλοῦδι σὲ λουλοῦδι²⁾ — μπορεῖ κανεὶς νὰ περᾶσῃ πολλά, κι' ὅμως στὸ τέλος νὰ νοιώσῃ τὸν ἑαυτό του ἀπελπιστικὰ ἀνικανοποίητο καὶ νὰ ὁμολογήσῃ, ὅπως ὁ Λὰ Φονταίν, πὼς δὲν ἔξῃσε πραγματικά.³⁾ — Χάνει κανεὶς τὴν πραγματικότητά του μέσα

1) Γιὰ τὸν ἄνθρωπο σὰν ἀπλῆ δυνατότητα βλ. τὶς θαυμάσιες ἀναλύσεις τοῦ Søren Kierkegaard, Die Krankheit zum Tode, übersetzt von H. Gottsched und Chr. Schrempf, 5. und 6. Tausend, Jena, σελ. 32—34 καὶ die Wiederholung eis Furcht und Zittern die Wiederholung, übersetzt von H. C. Ketels, H. Gottsched u. Chr. Schrempf, 3. Aufl., Jena, σελ. 142 κ. ἐπ.

2) La Fontaine, Epîtres, XIV, εἰς Oeuvres Complètes, Paris, Firmin Didot, MDCCCLXXXV, σελ. 550 στήλη α'.

3) La Fontaine, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 550 στήλη β'.

*Je m'avoue, il est vrai, s'il faut parler ainsi
Papillon du Parnasse et semblable aux abeilles.
Je suis chose légère et vole à tout sujet;
Je vais de fleur en fleur et d'objet en objet.
Que me servent ces vers avec soins composés?*

στὸν ἀφρημένο χῶρο τῶν δυνατοτήτων, — σκορπιέται μέσα στὴν ἀλλαγὴ τοῦ διαρκῶς νέου, — γίνεται σχετικὸς μέσα στὴν παροδικότητα τῶν στιγμῶν, — λησμονᾷ τὸν ἑαυτό του μέσα στὴν ποικιλία τῶν φαινομένων, — τὸν χάνει μέσα στὸν ἴλιγγο τῶν μεταβολῶν, — περνᾷ τὰ πάντα, μὰ δὲν ζῆ πραγματικά. Τίποτα δὲν δίνει τὴν ἀπόλυτη πλήρωση, γιατί καμμιά βίωση, ποὺ τὴν περνᾷ κανεὶς σὰν ἀπλὴ δυνατότητα, δὲν εἶναι ἀπόλυτη. Θὰ μπορούσε καὶ νὰ μὴν εἶχε συμβῆ. Ὑπάρχει κοντὰ σὲ ἄλλες δυνατότητες. Δὲν συνδέεται τόσο βαθειὰ κι' ἀναγκαῖα μὲ δλόκληρη τὴν ὑπαρξή μας, ὥστε τὸ τέλος της νὰ ἐσήμαινε τὸ τέλος μας. Ἡ ἀπιστία καὶ ἡ παροδικότης εἶναι ἀναγκαῖες στὸ ἔρωτα ποὺ τὸν περνᾷ κανεὶς σὰν μιὰν ἀπλὴ δυνατότητα. Πίστη καὶ αἰωνιότης δὲ θᾶχαν κανένα νόημα μέσα του. Θὰ ἐσήμαιναν τὴν αἰώνια ἀπόγνωση σὲ μιὰ κατάσταση, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώση μηδὲ τὴν ἐλπίδα μιᾶς πλήρωσης καὶ πραγματοποίησής μας, — μιὰ κατάσταση, ποὺ μόνο σὰν παροδική, σὰν μετάβαση πρὸς μιὰ δυνατὴ πραγματοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ μας θὰ μπορούσε νᾶχη κάποιον νόημα. Αὐτὸς ὅμως ὁ ἔρως, ποὺ πρέπει νᾶναι παροδικὸς γιὰ νὰ σημαίνει κάτι, δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἐνῶ στὸν πρῶτον πίστη κ' αἰωνιότης θὰ ἐσήμαιναν τὴν ἀπόγνωση, πίστη κ' αἰωνιότης ἀποτελοῦν στὸ δεύτερον τὴν ὑψιστὴ ἀνάγκη.

«Ἄλλοίμονο στὸν ἄνδρα, ποὺ στὶς πρῶτες στιγμὲς μιᾶς ἐρωτικῆς σχέσης δὲν πιστεύει πὼς ὁ δεσμὸς πρέπει νᾶναι αἰώνιος. Ἄλλοίμονο σ' ἐκεῖνον, ποὺ ἐνῶ ἀκόμη βρίσκεται στὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἀγαπημένης, ποὺ τοῦ παραδόθηκε ἐπὶ τέλους, προαισθάνεται πὼς θὰ μπορούσε κάποτε νὰ χωρισθῆ ἀδιάφορος ἀπ' αὐτήν.»¹⁾ — Ἔτσι φωνάζει ὁ Ἀδόλφος στὸ δμώνυμο μυθιστόρημα τοῦ Μπενζαμέν Κονστάν, στὴ σκληρὴ αὐτὴ διήγηση μιᾶς «ἀληθινῆς ἱστορίας τῆς κακομοιριᾶς τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς».²⁾ — Ὁ Ἀδόλφος δὲν εἶναι «esthète» σὰν τὸν Λὰ Φονταίν.

*N' en attends - je autre fruit que de les voir prisés ?
C' est peu que leurs conseils, si je ne les (puis) suivre,
Et qu'au moins vers ma fin je ne commence à vivre :
Car je n' ai pas vécu*

1) Benjamin Constant, Adolphe, Paris (Garnier) σελ. 31—32.

2) B. Constant, ἐνθ. ἄνωτ. 107.

Εἶναι πολὺ βαρὺς γι' αὐτό. Ἐάν ὅμως δὲν ἐξατμίζεται στὴν ἀστάθεια τῶν δυνατοτήτων, ξεραίνει μὲ τὴ σκέψη του καὶ μὲ τὴ θανάσιμη αὐτοανάλυση τὴν πηγὴ τῆς ὑπαρξῆς του. Ἔτσι, ἂν καὶ δὲ θέλει νὰ ζήσει τὸν ἔρωτα σὰν δυνατότητα, μὰ σὰν πραγματικότητα, — ἂν καὶ νοιώθει βαθειὰ τὴν ἀνάγκη τῆς πλήρωσης καὶ τοῦ γνήσιου ἔρωτος, — δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ στὸν ἔρωτα, γιὰτὶ ἡ πραγματοποίηση αὐτὴ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ κανενὸς τῆ θέληση, μὰ εἶναι ἓνα δῶρο, «ποὺ πρέπει νὰ τὸ ζητοῦμε ἀπὸ τὸν οὐρανό». ¹⁾ Μπορεῖ νὰ βγαίνει ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ὑπαρξῆς μας, ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ βαθύτερου ἑαυτοῦ μας, — μὰ ὅ,τι πιὸ βαθὺ καὶ γνήσιο ἔχομε δὲν μποροῦμε μῆτε νὰ τὸ γεννήσωμε, μῆτε καὶ νὰ τὸ ἀλλάξωμε μὲ τὴν ἐξωτερικὴ μας θέληση. Ἄλλες δυνάμεις χαρίζουν στὸν ἑαυτό μας τὴν πηγὴ του. — Γι' αὐτὸ γιὰ νὰ γεννηθῇ ὁ ἔρωτος ποὺ κυριεύει καὶ πραγματοποιεῖ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ μας, δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἡ ἐξωτερικὴ μας θέληση. — Ὁ ἔρωτος μᾶς κυριεύει κι' ὅταν ἀκόμα δὲν τὸ θέλομε :

*Ποῖος εἶναι αὐτὸς ποὺ μὲ σπρώχνει μὲ τὴ βία πρὸς σένα,
Ἄλλοίμονό μου, ἄλλοίμονό μου, ἄλλοί,
Γερά δεμμένο ; Δὲν εἶμαι ἐλεύθερος λοιπόν ;*

φωνάζει ὁ ΜΙΧΑΗΛ ΑΓΓΕΛΟΣ ²⁾ πρὸς τὸν ἐρώμενο. Ἀντιστέκεται στὸν ἔρωτα ποὺ τὸν κυριεύει στὴ θεὰ τοῦ Ἐνὸς ποὺ τὸν συγκλονίζει. — Μπορεῖ νὰ θέλῃ κανεὶς νᾶναι ἐλεύθερος ἀπὸ πάθος καὶ ἡσυχος. Σὰν γεννηθῇ ὅμως ὁ ἔρωτος, δὲν ὑπάρχει πιά ἐλευθερία παρὰ στὸ σύνδεσμο μὲ τὸν ἀγαπημένο, — δὲν ὑπάρχει ἡσυχία παρὰ στὴν πλήρωση τῆς ἐπικοινωνίας μαζί του, — οὔτε καὶ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι κανεὶς μαζί του. Πρὶν ν' ἀγαπήσῃ κανεὶς ἀληθινά, μπορεῖ νὰ ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τοῦ ἔρωτος, — μπορεῖ νὰ πονῆ νοιώθοντας τὴ μοναξιά, — ἢ δυσφορία του ὅμως, ἂν καὶ γεννιέται ἀπὸ τὴ φτώχεια καὶ τὴν κακομοιριά τῆς πραγματικότητός του, μένει πάντα φτωχὴ καὶ λίγο πραγματικὴ. Ὅταν ὅμως παρουσιασθῇ ὁ Ἐνας, ποὺ μᾶς τραβᾷ μὲ τὴ βία κοντά του, — ὁ Ἐνας ποὺ ξυπνᾷ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ μας καὶ

1) B. Constant, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 104.

2) Michelangelo-Uebersetzungen von Rainer Maria Rilke (εἰς Rilkes Gesammelte Werke, Bd. VI, Leipzig MCMXXVII σελ. 222).

μᾶς καλεῖ νὰ πραγματοποιηθοῦμε στὸ σύνδεσμό μας μαζί του, τότε ὁ πόνος τῆς μοναξιᾶς μας παίρνει ἄλλη σημασία. Ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Ἔνα, ἢ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ μᾶς, τὸ χάσιμό του μπορεῖ νὰ σημαίνουν γιὰ μᾶς τὴν ἐκμηδένιση ὁλόκληρου τοῦ εἶναι μας : τὸ χάσιμο τοῦ Παντός,¹⁾—γιατὶ στὸν γνήσιον ἔρωτα ὁ ἐρώμενος εἶναι «τὸ Πᾶν» γιὰ τὸν ἐρῶντα.

Ἄπὸ τὸν ἐρώμενο, ἀπὸ τὴν ἔνωση μας μ' αὐτὸν ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία μας—κι' ὅμως δὲν μποροῦμε τίποτε νὰ κάμωμε μὲ μόνη τὴ θέλησή μας. Κάθε ἀντίστασή μας στὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς κυριεύει, εἶναι μάταιη. Στὴν ἀντίσταση δὲ θὰ βροῦμε ποτὲ τὴ λύτρωση,—τὴν πραγματοποίησή μας. Στὸ τέλος κι' αὐτὸς ὁ πιὸ περήφανος θὰ ὁμολογήσῃ.

Ὅσο φυλαγόμενον κι' ἀντιστεκόμενον ἤμουν φτωχός.

Δὲν ἀνήκω στὸν ἑαυτό μου παρὰ ἀπὸ τότε ποὺ δόθηκα.²⁾

Μὰ καὶ ἡ ἀντίσταση στὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς ἀφήνει εἶναι ἐπίσης μάταιη.—Τὸ ἄνθος τοῦ ποιητῆ μαραίνεται στὴ γλάστρα παρ' ὅλες τὶς περιποιήσεις. Μὰ γιὰ ποῖο λόγο—σκέπτεται αὐτὸς—νὰ φυλάγῃ ἀκόμη τὸ χλωμὸ λουλοῦδι μὲ τὴν ἄρρωστη καρδιά; Μόνο γιὰ στενοχώρια; Τὸ κόβει λοιπὸν—καὶ σὲ δυὸ τελευταίους στίχους μᾶς δείχνει τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ἀγάπη ποὺ πεθαίνει,—μιὰν ἀπελευθέρωση, ποὺ δὲν εἶναι λύτρωση τοῦ ἑαυτοῦ μας, μὰ ἓνα ἀπελπισμένο ἄδειασμα :

Τώρα σηκώνω πάλι τὰ ἄδεια μου μάτια

Καὶ στὴν ἄδεια νύχτα τὰ ἄδεια χέρια.³⁾

Ἡ δυστυχία τοῦ Ἀδόλφου τοῦ Κονστὰν ἔγκειται στὴ βαθεῖα κι' ἀθεράπευτη ἀδυναμία τῆς φύσης του. Ἡ πηγὴ τῆς γνήσιας ἀγάπης, ἡ δύναμη νὰ ζήσει τὸ ἀπόλυτο στερεοῦν γρήγορα μέσα του. Μὰ οὔτε καὶ τὴν ἐξωτερικώτερη δύναμη δὲν ἔχει ὁ Ἀδόλφος, νὰ κόψῃ καὶ νὰ πετάξῃ, σὰν τὸ ποιητῆ τῆς «Χρονιαῆς τῆς Ψυχῆς» τὸ ἄρρωστο λουλοῦδι.—Ἔτσι ἀναγκάζεται νὰ μείνῃ, ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ οἴκτου,

1) Βλ. τὴ μελέτη μας : Ἄπὸ τὸν Ἀγῶνα τοῦ ψυχικῶς Μόνου, Ἀθήναι 1934.

2) Stefan George, Der Stern des Bundes, 5. Ausg., Berlin 1922, σελ. 59.

3) Stefan George, Das Jahr der Seele, endgültige Fassung, Berlin, σελ. 31.

μέσα στὸν ἐρωτικὸ δεσμὸ σὰν φυλακισμένος γεμάτος δυσφορία, μῖσος κι' ἀπόγνωση, —κι' ἀντὶ νὰ σώσῃ τὴν ἐρωμένη, ποὺ τὴ λυπᾶται, τὴ σκοτώνει στὸ τέλος, —παρὰ τὴ θέλησή του, ποὺ ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νᾶναι πιά πηγαία, προσπαθεῖ τοῦλάχιστον νὰ κρατήσῃ τὴν ἐξωτερικὴ πίστη. Τὸ μεγάλο μαρτύριο τοῦ Ἀδόλφου εἶναι ἡ ἀνικανότης ν' ἀγαπήσῃ γιὰ πολὺ γνήσια, πηγαία, —ἡ ἀδυναμία του νὰ ζήσῃ γιὰ πολὺ τὸ ἀπόλυτο μὲ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή του, —ἡ φτώχεια καὶ ἡ κακομοιριά τῆς φύσης του. Ὁ Ἀδόλφος ὑπέφερε ὅσο κανεὶς ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀπόλυτο μὲ μόνη τὴ θέλησή του. Γνώρισε πολὺ καλὰ τί σημαίνει νὰ στερεῖται κανεὶς ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ δῶρα, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς τὰ δώσῃ μόνο ἡ δική μας δύναμη, μὰ ποὺ πρέπει νὰ τὰ ζητοῦμε ἀπὸ τὸν οὐρανό. Γνώρισε καλὰ τὴν κόλαση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εὔρῃ στὸν ἐρωτικὸ δεσμὸ τὴν ὑψιστὴ πλήρωση, —κι' ὅμως δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὸ ἐπιτύχῃ. Μιὰ τέτοια κόλαση, εἶναι καὶ ἡ «δυστυχία» τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἑνὸς ἐρωτικοῦ δεσμοῦ δὲν πιστεύει στὴν αἰωνιότητά του, ἀν καὶ ἀγαπᾷ, μ' ἕναν ἔρωτα ὅμως ποὺ δὲν εἶναι γνήσιος, ἀφοῦ δὲν ἐπιφυλάσσει παρὰ βᾶσανα καὶ ποτὲ πλήρωση. —Ὁ γνήσιος ἔρως, ποὺ τὸν ζοῦμε σὰν ἀνάγκη τοῦ εἶναι μας, θέλει νὰ εἶναι αἰώνιος, γιὰτὶ μέσα του παίζεται ἡ τύχη ὀλόκληρης τῆς ὑπαρξῆς μας, —καὶ τῆς δικῆς μας καὶ τοῦ ἀγαπημένου. Ὁ γνήσιος ἔρως καλεῖ καὶ θέλει νὰ πραγματοποιήσῃ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή μου στὴ σχέση μὲ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀγαπημένου. «Ὁλόκληρη ἡ ὑπαρξή» μας ὅμως δὲν εἶναι αὐτὴ ἢ ἐκεῖνη ἡ δυνατότητάς μας, —δὲν εἴμαστε ἐμεῖς σὲ μιὰν ἀπλὴ στιγμὴ ἢ καὶ σὲ ἕνα ὠρισμένο χρονικὸ διάστημα, ὅσο μεγάλο κι' ἂν εἶναι, —δὲν εἶναι οὔτε καὶ ἡ ζωὴ μας ἀπὸ τὴ γέννηση ὡς τὸ θάνατό μας. Δὲν νοιώθω ὀλάκερο ὡς τὸν ἑαυτό μου παρὰ στὴν αἰωνιότητα. Καὶ μόνο σὰν αἰώνια βλέπω τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἄλλου, ὅταν τὸν ἀγαπῶ. Ὁ γνήσιος ἔραστής θέλει στὸ σύνδεσμό του μὲ τὸν ἐρώμενο νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν ἄλλον σὰν ὑπαρξὴ μοναδική, ἀναντικατάστατη κι' ἀπόλυτη, — δηλαδὴ αἰώνια. Θέλει νὰ δοθῇ ὀλόκληρος καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αἰώνια πλήρωση καὶ τοῦ ἑαυτοῦ

του καὶ τοῦ ἀγαπημένου.— Θυμόμαστε τὴν ἐρωτικὴ ἐξομολόγησιν τοῦ Φάουστ :

Ἔ, μὴ φοβᾶσαι ! Αὐτὸ τὸ βλέμμα
 Κι' αὐτὸ τὸ σφίξιμο τοῦ χεριοῦ ἕς σοῦ πῆ
 Τὸ ἀνέκφραστο :
 Νὰ δίνεσαι δλόκληρος καὶ νὰ νοιώθης
 Μιὰν ἡδονὴν ποὺ πρέπει νὰ ναι αἰώνια !
 Αἰώνια ! — Τὸ τέλος τῆς θᾶταν ἀπελπισία.
 "Ἄχ, ὄχι τέλος ! "Οχι τέλος !¹⁾

Ἡ ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος, ποὺ οἱ στίχοι αὐτοὶ ἐκφράζουν μὲ τέτοιο πάθος, εἶναι τόσο βαθειὰ ριζωμένη μέσα στὸν γνήσιο ἔρωτα, ὥστε κι' αὐτὸς ἀκόμη ποὺ ζητᾷ νὰ τὸν ὀρίσῃ ἐννοιολογικά, δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀγνοήσῃ. Χωρὶς τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος ὁ ἔρως δὲν εἶναι γνήσιος.— Ἔτσι κι' ὁ Σωκράτης τοῦ «Συμποσίου» τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ στὴν προσπάθειά του νὰ συλλάβῃ ἐννοιολογικὰ τὴν οὐσία του²⁾, τονίζει μ' ἐπιμονὴν πὼς ὁ Ἔρως δὲ θέλει νὰ ἔχῃ ἀπλῶς δικό του τὸ ἐρώμενο ἀντικείμενο, μὰ νὰ τὸ ἔχῃ δικό του γιὰ πάντα.³⁾

Ὁ ἑλληνικὸς νοῦς προσπάθησε, σπρωγμένος ἀπὸ τὸ φιλοσοφικό του πάθος, νὰ φέρῃ στὸ καθαρὸ φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου τὴν τεράστια ὀρμὴν πρὸς τὸ ἀπόλυτο καὶ τὴν πραγματοποίησίν του, — τὸν γνήσιο ἔρωτα. Ἡ τιτανικὴ αὐτὴ ὀρμὴ ἔπρεπε νὰ φωτισθῇ καὶ νὰ διαποτισθῇ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ φῶς — νὰ πάρῃ μιὰ μορφήν, ποὺ ἂν καὶ στοὺς πολλοὺς, τοὺς ἀνίκανους νὰ τὴ συλλάβουν, φαίνεται ἀναγκαῖα ψυχρὴ, ἀψυχη καὶ χωρὶς ζωὴν, πάλλει ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ πλοῦτο τοῦ πιὸ ζωντανοῦ αἵματος καὶ τοῦ πιὸ πύρινου πάθους. Ἡ λέξις «ἀεὶ» — γιὰ πάντα — ξεπήδησε μέσ' ἀπὸ τὴ σαφήνεια τῶν ἐννοιολογικῶν συζητήσεων τοῦ «Συμποσίου» σὰν ἓνα γνώρισμα τῆς φύσεως τοῦ ἔρωτος τόσο διαφανές, ὅσο καὶ κάθε ἄλλη ἐννοια ποὺ μᾶς προσφέρεται ἀπὸ

1) Goethe, Sämtliche Werke in vierzig Bänden, Stuttgart und Tübingen, bei Cotta, 1854, XI. Band, σελ. 139.

2) Πλάτωνος, Συμπόσιον 199—206.

3) «Ἔστιν ἄρα συλλήβδην ὁ ἔρως τοῦ τὸ ἀγαθὸν αὐτῷ εἶναι ἀεὶ». — Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ., 206.

τὸ Σωκράτη. Ὅποιος πλησιάζει τὶς ἔννοιες μόνο μὲ τὸ λογικὸ του καὶ δὲν τὶς βλέπει παρὰ σὰν ἄδεια διανοήματα, χωρὶς ποτὲ νὰ νοιώθῃ τὴν οὐσία καὶ τὴ ζωὴ πού κρύβονται κάποτε μέσα τους, θὰ προσπεράσῃ καὶ τὶς ἐννοιολογικὲς ἀναζητήσεις τοῦ Σωκράτη χωρὶς νὰ συναρπασθῇ ἀπὸ αὐτές. Δὲν θὰ δῆ παρὰ ξερούς τύπους, λέξεις, ἔννοιες, παιχνίδια καὶ λογικὲς λειτουργίες ἐκεῖ, ὅπου πρόκειται γιὰ τὴ γεμάτη πάθος κίνηση πού ζητᾷ τὴν ἀλήθεια, — τὴν ἀλήθεια, ἀπ' ὅπου ἀντλοῦμε τὴ ζωὴ μας. Τέτοια εἶναι καὶ ἡ κίνηση, πού ἀπὸ μέσα της ξεπήδησε καὶ ἡ λέξη εἰς τὴν ἐκφραση τῆς τεράστιας ὁρμῆς τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ ἀπόλυτο καὶ τὴν πραγματοποίησή του — πού δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἐπιτύχῃ ἐντελῶς μήτε καὶ γιὰ μιὰ μόνο στιγμὴ. Καμμιά στιγμιαία πλήρωση δὲν μπορεῖ νὰ σημάνη στὸν ἔρωτά μας τὴν τελειωτικὴν πλήρωση, ὅσο τὴν νοιώθουμε σὰν στιγμιαία κι' ὄχι σὰν αἰώνια. Γι' αὐτὸ καὶ καμμιά πλήρωση τοῦ παρόντος δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ μᾶς ἱκανοποιήσῃ πλήρως στὸν ἔρωτα. Συνήθως ὅμως οἱ ἐραστές δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν καὶ νὰ ἐκφράσουν τὸ λόγο πού τοὺς κάμνει νὰ μένουν ἀνικανοποίητοι. Ὁ πλατωνικὸς Ἀριστοφάνης μᾶς δείχνει μιὰ τέτοια περίπτωση καὶ γιὰ νὰ δώσῃ κάποιαν ἐκφραση στὴν ἀνέκφραστη ἀνάγκη, πού τὴν ἀφήνει ἀνικανοποίητη ἡ πλήρωση τοῦ παρόντος, στέλλει ἕναν εὐμενῆ θεὸ στὸς ἀγκαλιασμένους ἐραστές, πού ὅμως δὲν βρίσκουν τὸ Πᾶν στὸ ἀγκάλιασμά τους αὐτό, — τοὺς στέλλει τὸν Ἡφαιστο μὲ τὰ ἐργαλεῖα του πού θὰ τοὺς ρωτοῦσε: «Τί ζητᾶτε, ὦ ἄνθρωποι, ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον;» Κι' ἂν ἐκεῖνοι δὲν ἤξεραν τί ν' ἀπαντήσουν καὶ τοὺς ρωτοῦσε καὶ πάλι: «Μήπως θέλετε νὰ μείνετε μαζὶ ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο, ἔτσι πού μήτε μέρα μήτε νύχτα νὰ μὴ χωρίζετε; Ἄν αὐτὸς εἶναι ὁ πόθος σας, εἶμαι πρόθυμος νὰ σᾶς χύσω καὶ νὰ σᾶς σφυρηλατήσω σ' ἕνα κομμάτι ἔτσι πού ἀπὸ δυὸ νὰ γίνετε ἀμέσως ἕνας, κι' ὅσον καιρὸ ζητε νὰ ζῆτε καὶ οἱ δυὸ μαζὶ σὰν ἕνας, κι' ὅταν πάλι πεθάνετε, ἕνας νὰ εἰσθε καὶ ὄχι δυό, σ' ἕναν ταυτόχρονο θάνατο. Σκεφθῆτε λοιπὸν ἂν αὐτὸ εἶναι πού ποθεῖτε κι' ἂν θὰ μείνετε εὐχαριστημένοι σὰν τὸ ἐπιτύχετε». Μόλις ἀκούσει αὐτὰ οὔτε ἕνας — εἴμαστε βέβαιοι — δὲ θᾶλεγε ὄχι οὔτε καὶ θᾶδειχνε διαφορετικὴ ἐπιθυμία, μὰ θὰ πίστευε πὼς ἄκουσε ὅ,τι ἀκριβῶς ἀπὸ καιρὸ τώρα ποθοῦσε, νὰ ἐνωθῇ καὶ νὰ

συγχωνευθῆ με τὸν ἀγαπημένο του ἔτσι πὺν νὰ γίνουν ἕνας ἀντὶ δυό». 1) Ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ νοῦ, νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἀνέκφραστο τῆς ἐρωτικῆς ὁρμῆς, — νὰ ὀρίσῃ τὸ ἀκαθόριστό της, — νὰ κλείσῃ μέσα στὸ φωτεινὸ λόγο τὴν ἀνησυχητικὴ της ἀμορφία, πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο φιλοσοφικὸ πάθος, πὺν ὀδήγησε στὶς ἐννοιολογικὲς σωκρατικὲς συζητήσεις, καὶ ἔχει τὸ ἴδιο περιεχόμενον μ' αὐτές. Μὲ τὴ διαφορὰ πὺς ἐδῶ ἡ μορφή δὲν εἶναι πιά ἐννοια, μὰ εἰκόνα. Ἐνῶ ὁ ἀφηρημένος ὀρισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ παρὰ τὴν ἀφηρημένη τάση, ἡ συγκεκριμένη εἰκόνα μᾶς δείχνει τὴν πραγματοποίηση τῆς τάσης καὶ ἡ ἐπίδρασή της ἐπάνω μας εἶναι πῶς καθησυχαστικὴ, πῶς ἰκάνοποιητικὴ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐννοίας, γιὰ τὸ σπουδαῖο στὸν ἔρωτα δὲν εἶναι τὸ ἀφηρημένο, μὰ τὸ συγκεκριμένο, — δὲν εἶναι ἡ θέληση, μὰ ἡ πραγματοποίηση, — δὲν εἶναι τὸ νόημα, μὰ ἡ αἰσθητή, ἡ ἀπτή πραγματικότης. Ἐτσι τὸ «ἀεὶ» τῆς ἐννοιολογικῆς σύλληψης τοῦ ἔρωτος — «τὸ νὰ ἔχῃ κανεὶς τὸ ἐρώμενον γιὰ πάντα δικό του», — μᾶς φαίνεται σὰ μιὰ θέληση, πὺν τὴ συγκεκριμένη τῆς πραγματοποίηση δὲν τὴ βλέπομε ἀκόμη. Σ' αὐτὸ ὅμως ἔγκειται ἀκριβῶς ἕνα ἀπὸ τὰ πῶς ὀδυνηρὰ προβλήματα τοῦ ἔρωτος — τὸ πρόβλημα τῆς μελέτης μας. Ὁ ἔρως, σὰν ὁρμὴ πρὸς τὸ ἀπὸλυτο, εἶναι καὶ ὁρμὴ πρὸς τὸ αἰώνιο. Αἰώνια πρέπει νὰ συνδεθοῦμε μὲ τὸν ἐρώμενον, κι' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ μέσα στὴν πραγματικότητα, μέσα στὸ χρόνο τῆς ὑπαρξῆς μας. Πὺς ὅμως μπορούμε νὰ πραγματοποιήσωμε τὴν αἰωνιότητα μέσα στὸ χρόνο; — Τὸ «ἀεὶ» τοῦ ἀφηρημένου ὀρισμοῦ τοῦ «Συμποσίου» δίνει στὴν ἐρώτηση αὕτη μιὰν ἀόριστη ἀπάντηση, — ἀν καὶ ἡ συζήτηση, ἀπ' ὅπου ξεπήδησε τὸ «ἀεὶ» μᾶς δείχνει, πὺς μὲ τὴ λέξη αὕτη οἱ συζητηταὶ ἐννοοῦσαν, τοῦλάχιστον γιὰ μιὰ στιγμή, 2) τὴ διαρκῆ παρουσία μέσα στὸ ρεῦμα τοῦ χρόνου. Ὅπως ὅποτε ὅμως ὁ ὀρισμὸς μένει ἀφηρημένος καὶ μᾶς ἀφήνει στὴν ἀγωνία τῆς ἀοριστίας. Μόνον μιὰ εἰκόνα τόσο ἀπτή σὰν τοῦ Ἀριστοφάνη μπορεῖ νὰ

1) Πλάτωνος, Συμπόσιον 192d — 192e. — Θὰ θέλαμε πολὺ νὰ δίναμε τὰ χωρία αὐτὰ ἀπὸ τὸ «Συμπόσιο» στὴ μετάφραση τοῦ πολυαγαπημένου μας Συκουτρῆ, πὺν τόσα τοῦ ὀφείλομε. Ἐπειδὴ ὅμως, ἡ ιδιοτυπία τῆς γλώσσας του θὰ ἔσπαζε τὴν ἐνότητα τῆς ἐργασίας μας, βρεθήκαμε στὴν ἀνάγκη ν' ἀπομακρυνθοῦμε κάπως — ὅσο μπορέσαμε λιγώτερον — ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Συκουτρῆ.

2) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 200d καὶ ἐπ.

ίκανοποίηση τὴν ἀνάγκη μας γιὰ τὸ αἰσθητὰ ὁρισμένο, γιὰ τὸ συγκεκριμένο, γιὰ τὸ πραγματικό. Στὴν εἰκόνα αὕτη μᾶς παρουσιάζεται τὸ ἔρωτικὸ «ἀεὶ» σὰν διαρκῆς συνένωση ποὺ δὲν τερματίζεται μὲ τὴ ζωὴ.— Μὰ ὁ Πλάτων δὲν περιορίζεται στὸ νὰ μᾶς δείξῃ μόνο μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀριστοφάνη μιὰ πραγματοποίηση τοῦ «ἀεὶ». — Ἀφοῦ ὁ γνήσιος ἔρωσ θέλει νὰ ἔχῃ γιὰ πάντα δικό του τὸ ἐρώμενο, γνήσια του πραγματοποίηση εἶναι ἡ πίστη — τοῦλάχιστον ἡ ἰσόβια πίστη. Αὐτῆς τῆς τελευταίας ὑπερασπιστῆς εἶναι ὁ Πausανίας τοῦ «Συμποσίου».

Ὁ Πausανίας, ἂν καὶ ἀγνοεῖ κάθε μεταφυσικὴ καὶ κλείνει τὸν ἑαυτό του μὲ αὐστηρότητα μέσα στὸ πιὸ ἐγκόσμια ὄρια τῶν ἡθῶν καὶ τῆς κοινωνίας, δείχνει μιὰ σοβαρότητα τόσο βαθειά, ὥστε οἱ ἰσχυρισμοὶ του παίρνουν τὸ βάρος τῆς πιὸ σεβαστῆς ἀλήθειας.— Ὅλοι οἱ ἔρωτες δὲν εἶναι γνήσιοι· κάθε γνήσιος ὅμως ἔρωσ πρέπει νὰ ναι αἰώνιος, — τονίσαμε παραπάνω.— Ὅλοι οἱ ἔρωτες δὲν εἶναι γνήσιοι· κάθε γνήσιος ὅμως ἔρωσ πρέπει νὰ ναι ἰσόβια πιστὸς— ὑποστηρίζει ὁ Πausανίας. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀληθινὸς ἐκεῖνος ὁ ἔραστής «ποὺ ἀγαπᾷ περισσότερο τὸ σῶμά ἀπὸ τὴν ψυχὴ». Ἐνας τέτοιος ἔραστής δὲν μπορεῖ νὰ ναι σταθερὸς, «ἀφ' οὗ καὶ τὸ πρᾶγμα ποὺ ἀγαπᾷ δὲν εἶναι σταθερὸ. Μόλις περάσει ἡ ἀνθηρότης τοῦ σώματος, ποὺ εἶχε ποθήσει, κἀνει φτερὰ καὶ φεύγει, ἀφ' οὗ καταπατήσῃ πλῆθος λόγια καὶ ὑποσχέσεις. Ἐνῶ ἂν εἶναι ἔραστής τοῦ καλοῦ ἡθους, μένει ἰσόβια σταθερὸς, καθὼς εἶναι ἑνωμένος μὲ κἀτι τὸ σταθερὸ». ¹⁾— Μὰ καὶ τὰ μικρὰ παιδιά, τὰ ἄμορφα ἀκόμη, ποὺ δὲν ξέρεῖ κανεὶς πῶς θὰ ἐξελιχθοῦν καὶ ποῦ θὰ καταλήξουν, δὲν μποροῦν ν' ἀποτελέσουν σταθερὸ ἔρωτικὸ ἀντικείμενο. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ γνήσιοι ἔραστῆς «δὲν ἐρωτεύονται ἀνώριμα παιδιά, μᾶνέους, ποὺ ἄρχισαν νὰ ἔχουν κρίση, καὶ τοῦτο συμπίπτει σχεδὸν μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν πρώτων τριχῶν τοῦ προσώπου. Γιατὶ νομίζω, πῶς ὅσοι ἀρχίζουν ἀπὸ τότε νὰ ἐρωτεύωνται, εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μείνουν ὀλόκληρη τὴ ζωὴ τους μαζί καὶ νὰ συζητήσουν ἀχώριστοι κι' ὄχι νὰ ἐξαπατήσουν τὸν ἐρώμενο, ἐπειδὴ τὸν βρῆκαν μὲ τὴν ἀφέλεια τοῦ ἀνώριμου, καὶ ὕστερα νὰ γελάσουν εἰς βάρος του καὶ νὰ τὸν ἀφήσουν γιὰ νὰ κυνηγήσουν ἄλλον.» ²⁾— Ἡ πίστη

1) Πλάτωνος ἐνθ' ἀνωτ., 183 e.

2) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 181 d.

τοῦ Πausανία ἔχει τὰ ὅρια τῆς στα ὅρια τῆς ζωῆς. Εἶναι μιὰ αὐστηρὴ πραγματοποίηση, ποὺ δὲν ἀντλεῖ τὸ νόμο τῆς ἀπὸ τίποτε τὸ ὑπερκόσμιο, μὰ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φωνὴ τοῦ λόγου,—ἐνὸς λόγου ὅμως, ποὺ δὲ λειτουργεῖ χωρισμένος ἀπὸ τὸν ἄλλο ἄνθρωπο, μὰ πού, συνυφασμένος μὲ ὁλόκληρη τὴν ὕπαρξη, σκέπτεται, ὑποστηρίζει καὶ ἐπιτάσσει μὲ τὴν πιὸ βαθειὰ σοβαρότητα. Μέσα σὲ ὁλόκληρο τὸ «Συμπόσιο» καὶ σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἄλλους τοῦ λόγου, διακρίνεται ὁ λόγος τοῦ Πausανία γιὰ τὴ σοβαρότητα, γιὰ τὴν αὐστηρότητα, μὰ καὶ γιὰ τὴ στενότητά του. Ἔτσι καὶ ἡ πίστη τοῦ Πausανία εἶνε πολὺ σοβαρὴ, πολὺ αὐστηρὴ,—μὰ καὶ πολὺ στενὴ.—Εἶδαμε παραπάνω πῶς ὁ Ἀριστοφάνης, ζητώντας νὰ διατυπώσῃ τὴ βαθύτατη ἀνάγκη τοῦ ἐρωτευμένου καὶ εἰκονίζοντάς τὴν σὰν τὴν πραγματοποίηση μιᾶς ἀτελεύτητης πίστεως, βρίσκει τὴν ἔκταση τοῦ βίου πολὺ στενὴ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ὁρμὴ τοῦ ἐραστῆ καὶ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ζωῆς γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀτέρμονη ἔνωση καὶ στὸν Ἄδη. Ἡ ἀνάγκη νὰ ἔχωμε τὸν ἐρώμενο γιὰ πάντα δικό μας δὲν ἀρκεῖται στὸ χρόνο τῆς ζωῆς μας. Θέλομε νὰ ἔχωμε δικό μας αἰώνια τὸν ἄλλο—γι' αὐτὸ θέλομε καὶ τὸν ἑαυτὸ μας αἰώνιο. «Ἄφοῦ ὁ ἔρως ζητᾷ τὴν παντοτεινὴ κατοχὴ τοῦ ἀγαθοῦ, πρέπει νὰ ποθῆ μαζί μὲ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὴν ἀθανασία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ καὶ ἡ ἀθανασία νὰ εἶναι ἀντικείμενο τοῦ ἔρωτος».¹⁾ Ὁ Πλάτων βλέπει τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος τόσο βαθειὰ ριζωμένη μέσα στὴ φύση τοῦ ἔρωτος, ὥστε, ἐνῶ ἐξηγεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀθανασίας μας μὲ τὸν πόθο μας νὰ ἔχωμε τὸν ἐρώμενο πάντα δικό μας, προσπαθεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ φωτίσῃ τὸ αἴνιγμα τοῦ ἔρωτος μὲ τὴν ἀνάγκη μας τῆς ἀθανασίας. Ἡ ἀνάγκη αὕτη γίνεται τὸ φῶς ποὺ δίνει στὸν ἔρωτα τὸ νόημά του—τὸ θεμέλιο ποὺ στηρίζει τὸν ἔρωτα. Ἔρως εἶναι ἡ ὁρμὴ γιὰ τὴν ἀθανασία μας, ποὺ ἡ πραγματοποίησή της γίνεται δυνατὴ μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ μας,—μὲ τὴ γονιμοποίηση καὶ τὴ γέννηση. «Ἡ θνητὴ φύση ζητᾷ νὰ εἶναι, ὅσο τὸ δυνατό, αἰώνια κι' ἀθάνατη. Κι' αὐτὸ τῆς εἶναι δυνατό μόνο μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ, μὲ τὸ ν' ἀφήνῃ πάντα στὴ θέσῃ τοῦ παλαιοῦ ἕνα νέο παρόμοιο... Μὲ τὸ μέσο αὐτὸ διατηρεῖται κάθε ὕπαρξη, κι' ὄχι μὲ τὸ νὰ παραμένῃ ἐντελῶς ἀναλλοίωτη γιὰ πάντα, καθὼς τὸ θεῖο, μὰ

1) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 206 e—207.

μὲ τὸ ν^ο ἀφήνη κάθε τι ποὺ φεύγει καὶ παληώνει ἓνα ἄλλο νέο στὴ θέση του, ὁμοίό του. Μ^ο αὐτὸ τὸ τέχνασμα μετέχει τῆς ἀθανασίας καὶ ἡ θνητὴ ὑπαρξή, καὶ ὡς πρὸς τὸ σῶμα καὶ ὡς πρὸς τ^ο ἄλλα: ἡ ἀθάνατη πάλι μὲ ἄλλο τρόπο. Μὴ σοῦ φαίνεται λοιπὸν παράξενο τὸ ὅτι κάθε ὑπαρξή τὸ ἔχει μέσα στὴ φύση της νὰ δίνη τόση σημασία στὸ ἀποβλάστημά της. Γιατὶ τὰ ὄντα τὰ συνδέει ὅλος αὐτὸς ὁ ζῆλος κι' ὁ ἔρωσ χάριν τῆς ἀθανασίας.¹⁾ Ἡ δυνατότης τῆς ἀθανασίας μὲ τὴ φυσικὴ ἀναπαραγωγή δόθηκε καὶ στὰ ζῶα, ποὺ ἔτσι μετέχουν κι' αὐτὰ τοῦ θείου. Μὲ τὸν ἴδιο αὐτὸ τρόπο νομίζουν πὼς κατακτοῦν τὴν ἀθανασία καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἄγονοι ψυχικά.²⁾ Αὐτοὶ ποὺ εἶναι μόνο «κατὰ τὰ σώματα ἐγκύμονες» δὲν ἐνδιαφέρονται συνήθως παρὰ γιὰ τὶς γυναικες.³⁾ Ὑπάρχουν ὅμως ἐρωτικοὶ δεσμοὶ σταθερώτεροι καὶ διαρκέστεροι ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ σχέση μὲ γυναῖκες γιὰ τὴ δημιουργία παιδιῶν—δεσμοὶ διαρκέστεροι καὶ σταθερώτεροι, ἀφοῦ καὶ τὰ παιδιά ποὺ γενιοῦνται ἀπ' αὐτοὺς καὶ ποὺ τοὺς συνέχουν, δὲν εἶναι ὑλικά, καὶ ἐπομένως φθαρτά, μὰ ψυχικά καὶ πνευματικὰ δημιουργήματα.—Ὅποιος ἐγκυμονεῖ στὴν ψυχὴ του, ζητᾷ κι' αὐτός, σὰν ἔρθῃ ὁ καιρὸς τῆς δημιουργίας, ἓνα σῶμα ὡραῖο γιὰ νὰ γεννήσῃ σ' αὐτό. «Κι' ἂν τύχη καὶ εὔρη μέσα στὸ σῶμα ψυχὴ ὡραία κι' ἀρχοντικὴ καὶ καλοκαμωμένη, ἐνθουσιάζεται ζωηρὰ καὶ γιὰ τὰ δύο, κ' ἔχει ἀμέσως νὰ πῆ σὲ ἓνα τέτοιο πρόσωπο πολλὰ γιὰ τὸν ἀνώτερο ἄνδρα καὶ γιὰ τὴν ἀνώτερη ζωὴ καὶ δοκιμάζει νὰ τὸ ἐξυψώσῃ. Γιατὶ νομίζω πὼς στὴν ἐπαφὴ ἐνὸς τέτοιου προσώπου καὶ στὴν ἐπικοινωνία μαζί του, γεννᾷ καὶ γονιμοποιεῖ ὅσα ἐγκυμονοῦσε ἀπὸ καιρὸ, εἴτε βρίσκεται, εἴτε καὶ δὲν βρίσκεται μαζί του, ἀναπολώντας τον,—καὶ ὅ,τι γεννᾷ τὸ ἀνατρέφει συντροφικὰ μὲ τὸν ἄλλον ἔτσι ποὺ ὁ δεσμός τους εἶναι πολὺ πιὸ στενὸς ἀπὸ τὸ δεσμὸ τῶν παιδιῶν καὶ ἡ φιλία τους πολὺ πιὸ σταθερὴ, γιατί καὶ τὰ παιδιά τους εἶναι πιὸ ὡραῖα καὶ πιὸ ἀθάνατα.⁴⁾ Ἔτσι ἡ παιδευτικὴ ἀνδρική φιλία στέκεται ψηλότερα ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐρωτικὴ σχέση, ἐπειδὴ μέσα της ἡ πραγματοποίηση

1) Πλάτωνος, ἐνθ. ἀνωτ. 207d—208b.

2) Πλάτωνος, ἐνθ. ἀνωτ. 208d.

3) Ἐνθ' ἀνωτ.

4) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 209—209c.

τῆς αἰωνιότητος εἶναι πιὸ πιθανὴ καὶ χειροπιαστή. Ἡ φιλία αὐτὴ εἶναι, γιὰ τὴ Διοτίμα, ἡ ὑψιστὴ μορφή τῆς ἐρωτικῆς πραγματοποίησης στὸν ἔρωτα γιὰ ἓνα ὁρισμένο ἄτομο καὶ στὸ σύνδεσμο μαζί του, — ἡ ὑψιστὴ καὶ τελευταία μορφή ποὺ πραγματοποιεῖ τὴν αἰωνιότητα στὴν πίστιν πρὸς τὸν Ἔνα.

Ὁ ἐρωτικὸς ὄμωσ ἀνθρώπος, διδάσκει ἡ Διοτίμα, μπορεῖ ν' ἀνεβῆ καὶ ψηλότερα — λίγοι ὄμωσ ἔχουν τὴ δύναμιν τὴν ἀναγκαίαν γι' αὐτό. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσῃ κανεὶς πρέπει νὰ σπάσῃ τὴν πίστιν πρὸς τὸν Ἔνα, ὄχι ὄμωσ γιὰ νὰ πνίξῃ τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ ἀπόλυτο καὶ τὸ αἰώνιο, μὰ γιὰ ν' ἀνοίξῃ χῶρον πιὸ ἐλεύθερο προστάτης. — Ὁ Πλάτων θέλει νὰ μᾶς δείξῃ στὸ τέλος μιὰν ὑστατὴ καὶ ἀκρότατη προσπάθεια γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἐρωτικοῦ «ἀεὶ» — τὴν ἔνωση μὲ τὸ ἀπόλυτο καὶ μὲ τὸ αἰώνιο τῆς Ἰδέας, ποὺ μόνη θὰ μπορούσε νὰ πληρώσῃ ἐντελῶς τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος τοῦ ἐρώσιου. Ὁ ἔρως εἶναι ὁρμὴ πρὸς ἐκεῖνο, «ποὺ ὑπάρχει αἰώνια καὶ δὲν ὑπόκειται μήτε σὲ γένεσιν μήτε σὲ ἀφανισμό, μήτε σὲ αὔξηση μήτε σ' ἐλάττωσιν, κ' ἔπειτα δὲν εἶναι ὡραῖο ἀπὸ τὴν μιὰ καὶ ἄσχημο ἀπὸ τὴν ἄλλη, οὔτε σήμερον ὡραῖο καὶ αὔριον ὄχι, οὔτε σχετικὰ μὲ τοῦτο ὡραῖο καὶ σχετικὰ μ' ἐκεῖνο ἄσχημο, οὔτε ἐδῶ ὡραῖο καὶ κεῖ ἄσχημο, σὰν νᾶταν γιὰ μερικὸν ὡραῖο καὶ γι' ἄλλους ἄσχημο... ἀλλὰ ὑπάρχει μόνο του, αὐτοτελῶς, μὲ τὸν ἑαυτό του, ἐνιαῖο στὴ μορφήν, αἰώνιο, καὶ ὅλα τ' ἄλλα μετέχουν αὐτοῦ ἔτσι ποὺ μὲ τὴ γένεσιν καὶ τὸν ἀφανισμό τους, αὐτὸ δὲν παθαίνει μήτε αὔξηση μήτε ἐλάττωσιν, μὰ μήτε καὶ τίποτε ἄλλο». 1) Τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ τοῦ αἰώνιου ζητᾷ ἡ ἐρωτικὴ μᾶς ὁρμὴ. Ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἐγκαταλείπει τὸν περιορισμένον δρόμον τῆς ἀτομικῆς μοίρας, πάντοτε αὐτὸ ζητᾷ νὰ ἐπιτύχῃ μὲ τὸν μαρτυρικόν της ἀγῶνα γιὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἐνός. 2) Καὶ ὅλοι μᾶς σχεδὸν πρέπει στὸν Ἔνα νὰ ζητοῦμε τὸ Πᾶν. Μόνο ἐλάχιστοι, γιὰ τὴ Διοτίμα, θὰ εἶχαν τὸ δικαίωμα — δηλαδὴ τὴ δύναμιν — νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν ἀγῶνα γύρω στὸ ἀτομικὸ μὲ τὸ σπάσιμον τῶν ὁρίων τῆς πίστεως στὸν Ἔνα καὶ μὲ τὴν ἀνύψωσιν ὡς τὸ ἀπόλυτο τῆς ἰδέας. Μὰ μόνο ἓνας θεῖος ἀνθρώπος θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἐπι-

1) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 210e—211 b.

2) «Τοῦτο ἐκεῖνο, οὗ δὴ ἐνεκὸν καὶ οἱ ἔμπροσθεν πόνοι πάντες ἦσαν». Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 210e.

τύχη. Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ στενοῦ μονοπατιοῦ τῆς συγκεκριμένης ἀτομικῆς μας ἱστορίας σημαίνει τὸν ἔσχατο κίνδυνο «νὰ χαθοῦμε στὴ γενικότητα». ¹⁾ Ὁ ἄνθρωπος, ποὺ δὲν τοῦ δόθηκε θεία δύναμη, πρέπει γιὰ νὰ κατακτήσῃ τὸ ἀπόλυτο, ν' ἀγωνισθῆ μέσα στὸ περιορισμένο δρόμο τῆς μοίρας, ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει τὸν ἔρωτα γιὰ τὸν Ἔνα. Ἡ πλατωνικὴ ἀλήθεια, ποὺ λέγει πὼς ἡ ἐρωτικὴ τάση πρὸς τὸ ἀπόλυτο δὲν βρίσκει τὴν τελειωτικὴν της πραγματοποίησιν παρὰ στὴ θέα τῶν ἰδεῶν, δείχνοντάς μας τὸ ἀφθαστο ὕψος, ὅπου πρέπει νὰ φθάσωμε, δὲ θέλει νὰ δείξῃ παρὰ πόσο βαθειὰ εἶναι ἡ ἐρωτικὴ ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος καὶ πόσο αἵματηρὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἀγὼν ποὺ ζητᾷ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ αἰώνιου μέσα στὴ σχετικότητα καὶ στὸ χρόνο.

Ἡ προβληματικὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνος δὲν ἔχει θέσιν μέσα σ' ἓνα ἐγκώμιο τοῦ ἔρωτος σὰν τὸ «Συμπόσιο», ποὺ δὲ θέλει παρὰ νὰ μυήσῃ τὸν πεπερασμένο, τὸ θνητό, τὸν ἐφήμερο ἄνθρωπο στὰ μυστήρια τοῦ ἀπείρου, τῆς ἀθανασίας, τῆς αἰωνιότητος. Στὸ «Φαῖδρο», καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, ἀντιμετώπισε ὁ Πλάτων μὲ τὸ γνήσιο φιλοσοφικὸ θάρρος τὴν προβληματικὴν πλευρὰν τοῦ ἔρωτος — ποὺ στὸ «Συμπόσιο» παρουσιάζεται σκεπασμένη. Μὰ γιὰ ὅσους βλέπουν, καὶ στὸ «Συμπόσιο» ἀκόμη ὑπάρχουν σημεῖα — ὅπως ἡ βαθειὰ ἀνησυχία γύρω στὴ λέξι «ἀεί», ἡ ἀνεπάρκεια κάθε προσπάθειας ποὺ θέλει νὰ δώσῃ στὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος μιὰ τελειωτικὴ ἱκανοποίησιν μέσα στὸ χρόνο, ὁ ἀγὼν γιὰ τὴ σύλληψιν τῆς αἰωνιότητος μέσα σὲ μιὰ συγκεκριμένη μορφή τῆς πραγματικότητος, — ποὺ δείχνουν ὅλη τὴ σκληρότητα τοῦ προβλήματος τοῦ ἔρωτος, ποὺ πρέπει νὰ πραγματοποιηθῆ σὰν κἄτι τὸ αἰώνιο μέσα στὸ χρόνο. — Ἡ Αἰωνιότης εἶναι μιὰ Ἰδέα, ποὺ ἡ πραγματοποίησί της ἐπιβάλλεται στὸν ἔραστή. Ἀπὸ τὴν πραγματοποίησί της ἐξαρτᾶται γι' αὐτὸν τὸ πᾶν, — ἡ σωτηρία του ἢ ὁ χαμός του. Πῶς ὅμως μορεῖ ἓνα ὄν χρονικὸ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ αἰώνιο μέσα στὸ χρόνο; — Αὕτη εἶναι ἡ ἀπλούστερη διατύπωση τοῦ προβλήματος τῆς μελέτης μας, — ἐνὸς προβλήματος τῆς ὑπαρξῆς μας, ποὺ μᾶς κάμνει νὰ νοιώσωμε τὸ χρόνο σὰν

1) Goethes Sämtliche Werke, 3. Bd., 1853, σελ. 344 (Lurworte Orphisch, Ἔρως, Liebe).

τὸν ἑαυτό μας, μὰ καὶ σὰν τὸ μεγαλύτερο ἐχθρὸ τῆς πραγματοποίησης τοῦ ἑαυτοῦ μας, — σὰν τὴν πραγματικότητά μας, μὰ καὶ σὰν τὸ μεγαλύτερο ἐχθρὸ τῆς πιὸ βαθειᾶς μας πραγματικότητος. Τὸν χρόνο αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ τὸν συλλάβωμε σὰν ἀντικρῦζομε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἑαυτό μας μὲ μίτι ξερὰ θεωρητικό. Δὲν τὸν αἰσθανόμαστε παρὰ στὸν πόνο ποὺ ἡ φύση του, ὁ νόμος του γεννοῦν μέσα στὸν ἔρῳντα. Ἄν ὁ ΣΑΙΞΠΗΡ ἔνοιωσε βαθειά, μὲ τὴν καρδιά του, τὸ νόμο τοῦ χρόνου, θεωρῶντας τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον — τὴ φύση καὶ τὴν ἱστορία —, αὐτὸ συνέβη, ἐπειδὴ ὁ ἔραστής τῶν «Σονέτων» ἀναγκάσθηκε νὰ στρέψη τὰ μάτια του πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ὄχι ἀπὸ γνωστικὴ περιέργεια, μὰ ἀπὸ ἐρωτικὴ ἀγωνία. Ἡ ἀπορία ποὺ γεννιέται ἀπὸ μιὰ τέτοια «θεώρηση», δὲν εἶναι «θεωρητικὴ», μὰ ζήτημα ὑπαρξῆς. Ὁ ἀγὼν, ποὺ γεννιέται ἀπ' αὐτὴν δὲν εἶναι διανοητικὴ κίνηση, μὰ εἶναι ἡ ἀπελπισμένη προσπάθεια δλόκληρου τοῦ εἶναι ποὺ ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸν ἔσχατο κίνδυνον. Ζητοῦμε νὰ γνωρίσωμε τὸ νόμο τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ γνωρίσωμε καὶ τὸ νόμο τοῦ δικοῦ μας κόσμου, τοῦ ἔρωτός μας. Πονοῦμε καὶ σκοτιζόμαστε γιὰ τὸν πρῶτον, ἐπειδὴ ὁ δεύτερος μᾶς ἀναγκάζει. Ἡ ἀτέρμομη σκέψη μας γιὰ τὸν ἔρωτα τρέφει τὴ σκέψη μας γιὰ τὸν κόσμον—μὰ κι' αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ τροφὴ ἐκείνης :

*Σὰν εἶδα τὰ λαμπρὰ μεγαλεῖα περασμένων καιρῶν
 Παραμορφωμένα ἀπὸ τὸ ἄγριο χέρι τοῦ Χρόνου,
 Σὰν εἶδα πύργους, ποὺ ὑψώνονταν κάποτε ἀγέρωχοι, γκρεμισμένους
 Καὶ τὸν ἀφθαρτο χαλκὸ παραδομένο στὴ λύσσα τῆς καταστροφῆς,
 Σὰν εἶδα τὴν πεινασμένη θάλασσα νὰ τρώγη
 Κομμάτια ἀπ' τὸ βασίλειον τῆς ἀκτῆς
 Καὶ τὴ στεριά νὰ κατακτᾷ τὸ χῶρον τῶν κυμάτων,
 Τὸ κέρδος νὰ μεγαλώνη ἀπ' τὸ χάσιμο καὶ τὸ χάσιμο ἀπ' τὸ κέρδος. .
 Σὰν εἶδα πῶς ἀλλάζουνε τὰ πράγματα
 Καὶ πῶς τὸ κάθε μεγαλεῖον θὰ πέσῃ,—
 Τὰ ἐρείπια αὐτὰ μὲ δίδαξαν νὰ λέγω :
 Θάρθη καιρὸς ποὺ θὰ μοῦ πάρῃ τὸν καλόν μου.*

Ἡ σκέψη αὐτὴ εἶναι ὡς θάνατος . . .¹⁾

1) Shakespeare, Sonnets, L XIV.